

24 MAGÁNYOS BASÓ

石山の石より白し秋の風
Isijama no/isi jori sirosi/aki no kadze

*Kőhegyi kövek
fakóságát túlszárnyalja:
őszi szélroham.*

*Kőhegy kövénél
fehérebb
őszi szél.*

Gondolnánk-e, hogy e haiku szerzője mindenekefelett magányának ad hangot? Az őszi szél színe a japáni hagyomány szerint fehér. Szomorúság, elmúlás és gyász szinonimája, amely érzés különösen felerősödik Basó számára az útitárs-tanítvány Szorával¹ történt szétválás után, immár magányos vándorként, arccal a gyászosan csontfehér őszi szélrohamnak.

A második, a tizenhetes szótagszámot figyelmen kívül hagyó fordítás régtől motoszkaló szándékomat reprezentálja. Ugyanis üres mítosz a 17 szótag! A japán 17 morának² alig van köze van hozzá. Nem szótagot számolnak e nyelvben, hanem – morát – azonos idő alatt kiejtett hangot. A japán kana írás tulajdonképpen a nyelv lehetséges moráinak a gyűjteménye. Például Tokió japánul Tookyo {ejtsd: tókjo}. Magyarul három szótag, japánul így számolják: to+o+ki+o, azaz 4 mora! Basó neve japánul Ba+sho+o, szemben a magyar 2 szótagjával 3 mora. Kedvenc példám a töltőtoll – *mannenhu* (ma+N+ne+N+hi+cu) szemben 4 szótaggal 6 mora ugyanis az 'N' az egyetlen mássalhangzó, ami magában 1 morának számít! Kezdetben anyanyelvi büszkeség érzése árasztott el, amikor úgy tapasztaltam, mennyire könnyű magyarítani e gyöngyöket. Később be kellett lássam, hogy nyelvünk minden ékessége mellett is 17 szótag jelentősen több szót – szándékosan kerülöm a „több tartalom” használatát – képes hordozni, mint ennyi mora. Következésképp egyfelől könnyű a szótagfordító helyzete, mert forrástöbblet áll rendelkezésére; ám élete végül mégsem lesz egyszerűbb. A miért kifejtése előtt visszatérek a „több tartalom” kérdéséhez. Azért kerültem használatát, mert bár számszaki leltárt készítve többet enged 17 magyar szótag, ám a japán

poétikai hagyomány technikai mesterfogásai bőségesen túlszárnyalhatják a ráadás ellenére jelenlévő hiányt. A teljesség igénye nélkül ilyen poétikai eszközök az *engo*, *honkadori*, *kakekotoba*, *utamakura*.³

Ezért – íme az újabb kanyar – jól jöhet a ráadás, mert körmönfontan sikerülhet olyan motívumokra utalni, amelyek szinte szükség- 25
szerűen megjelennek a haiku kultúrájában járatos – natív – befogadó számára. Ily módon nézetem szerint esetenként hasznos élni, máskor helyesebb elutasítani a 17 szótag lehetőségét. Nota bene, mulatságosnak találtam, amikor igyekeztem 17 szótagra felfűjni a Mester rendhagyó, kevesebb mora számú haikuját.

Gary Snyder – akinek (japán) fordítói hitelességéhez (is) alig fűződhet kétség⁴ – szerint: „I don't think counting 5,7,5 syllables is necessary or desirable. To reflect the natural world, and the season, is to reflect what is.”⁵

Snyder e banálisnak tűnő szentenciával lényeges körülményre mutat rá nemcsak a haikut, hanem a klasszikus japán ember pszichéjét, sőt „spirituális szocializációját” illetően: az egyén eltéphetetlenül természeti környezetébe ágyazott. Ilyenképp a fókuszba került humán alany nem választható el az „itt és most” tágabb dimenziójától. A klasszikus kor japánja mélyen tudatában volt „hovatarozásának” a természeti foglatban; még nem metszette magát le az élő és élettelen léttel közös köldökzinórról; nem gondolta, hirdette, amit a nyugati ember – csaknem ideológiai háttérétől függetlenül –, hogy meghódította, uralma alá hajtotta a természetet. Ekként, ha szubjektuma a verse gyűjtőpontjába kerül, inkább indirekt történik: nem arról mesél, hogy mi játszódik benne, hanem természeti eseményre, jelenségre történő rövid utalással a sajátjához hasonló benyomást igyekszik létrehozni a befogadóban. Ennek fő eszköze az évszakot megjelölő szó – a hagyományos haiku elengedhetetlen kelléke – a *kigo*,⁶ vagyis évszakszó, mely a verset beágyazza a befogadó környezetben jobbára hasonló érzést, hangulatot kiváltó évszak- és természeti környezetbe. Az idők folyamán sokezernyi egyezményes *kigo* keletkezett, ezeket almanachokba – *szaidzsiki*⁷ – gyűjtik úgy a költők okulására, mint a versolvasók tájékozódása céljából. Hogy mindezt mennyire komolyan veszik, arra utal saját *szaidzsikim*, amely 1685 nagyalakú, bibliapapíros lapot számlál!

A japánok büszkéek, hogy négy évszakot számlálnak, némileg kételkedő arckifejezést öltenek, ha bárki megjegyzi, hogy arrafelé is, ahol ő él. Tapasztalatom szerint a mi négyünkkel összehasonlítva náluk valójában legalább hat évszak van. (A nyár kiegészül egy esős évszakasszal – *cujú*⁸ –, az ősz pedig egy viharos, tornádóssal – *taifú*⁹.) A holdnaptár szerint ekként számlálták évszakaikat: Tavasz: Feb. 4.—Máj. 5.; Nyár: Máj. 6.—Aug. 7.; Ősz: Aug. 8.—Nov. 6.; Tél: Nov. 7.—Feb. 3.

今日よりや書付消さん笠の露 - Ősz
kjó jori ja/kakicuke keszan/kasza no cuju

26 *Mától ernyőmről
könny és harmat mossa el:
Egy úton ketten.*

Szokás volt, hogy a zarándok a botjára és kalapjára mottófélét ír, mint: „e földön hajléktalan bolyongó utas, kettesben Buddhával”. A vers szerint Buddha helyett Basó esetében fejfedőjén útitárs-tanítványa, Szora neve szerepelt, aki útközben megbetegedve kénytelen volt mesterétől elválni. Bár az eredeti szövegben könny nem szerepel, a japán lírában a harmat-fogalomhoz egyezményesen a könny és a mulandóság társul. Mivel Basó is a válás felett érzett csüggedésre utal, a *cuju* (harmat) mellé könnyet csempészttem.

こちら向け我も寂しき秋の暮
kocsira muke/vare mo szabisiki/aki no kure

*Fordulj csak felém:
magamban vagyok én is.
Őszi alkonyat.*

*Uncsiku*¹⁰ a pap megkérte, toldjon a róla készült portréhoz egy haikut.
„Ezt választottam: te hatvan vagy, én majd ötven. Az élet olyan volt, ahogy Csuang-ce mondja, mint az álom; a portré is álomszerű, ehhez adom most álomszavam.” (*Gendzsúanki*, 1690)¹¹

朝夜さを誰まつしまぞ方心
aszajosza o/ tare macusima dzo/ katagokoro

*Hajnaltól éjig
vágyam Ő és a Sziget:
páratlan szívem!*

A versben szereplő *Macusima* („Fenyősziget”) a klasszikus időktől toposza a japán lírának. Megjelenése a szövegben vers-asszociációk, érzések, hangulatok lavináját indítja az értő befogadóban. A fordításban nemcsak azért hagytam ki, mert felénk mindössze egzotikusan hangzó, jelentést nem hordozó, ám négy szótagot elfoglaló név, hanem azért is, mert tükrözni igyekeztem egy homonimán nyugvó szójátékot. *Macu* homonimája a fenyőnek és a várakozni igének. A *tare* (mod.jap. *dare*): ki, kicsoda. Ekként Basó egyszerre

mondja ki vágyakozását a festői *Macusima* és valaki iránt, akivel a hely összefügg emlékeiben; ám viszonzatlan sóvárgásban magára maradt, mert *kata* a felét jelenti valaminek, itt *gokoro* (*kokoro*) a szívnek. Egy szívet jelöl, a párját nélkülözőt, a magányosan epekedő páratlan-pártalant.

27

*Obaszute-hegynél*¹²

佛や姥ひとり泣く月の友 - Ōsz
omokage ja/ uba hitori naku/ cuki no tomo

*Felrémlik egy arc
vénasszony sír magában:
Holdnak a társa.*

Nehéz megragadni a Basó által jelzett szituáció már-már szürreális abszurditását. Egy elhagyatott – elhagyott – öregasszony a hegytetőn, szemközt a Holddal, végső és egyetlen megmaradt társával. Japánban a Hold-meditáció hagyománya csaknem egyidejű a buddhizmus megjelenésével. El lehet képzelni, hogy a századok folyamán meditáció közben tömegek maradtak együtt – kettesben egyedül – a Holddal. Ám a közössége számára teherré vált idős asszony aligha meditál, hiszen keserű sorsát siratja. Nézetem szerint a *cuki no tomo* – *Holdnak a társa* egyformán utal a nőre és a szerzőre, ez szintaktikai megjegyzés, amin túl az elhagyott asszonnal Basó nemcsak a Hold társaként azonosul, hanem a nő tragédiájával a létezés egészének (*szamszára*) minőségére utal? Akár az elhagyott gyermek történetének sok vitát kavaráó leírására is gondolhatunk.

„Miközben a Fudzsi folyó mentén küszködtem előre, láttam egy kisgyermeket, alig három esztendőst. Szülei által nyilván elhagyatva, szívbe markolón zokogott. Bizonyára úgy vélték, hogy a gyermek képtelen átkelni az élet viharának habjain, amely oly vadul rohan, mint a sebes folyam, ekként arra kárhoztatott, hogy léte a hajnali harmatnál is rövidebb legyen. A gyerek oly törekenynek tetszett, mint az azálea virága, amely lehull az őszi szellő legenyhébb rezzelésére, és oly szájalmasnak, hogy odaadtam neki, ami kevés élelem akadt nálam.

Mi végből van e gyermek ilyen maradéktalan nyomorúságra kényszerítve? Vajon az anyja miatt, aki nem vett tudomást róla, vagy az apja miatt, aki elhagyta? Egek, úgy tűnik nekem, hogy e gyerkőc érdemtelen szenvedése mögött valami mérhetetlenül hatalmasabb és erősebb ok áll – valami, amit az Ég Ellenállhatatlan Akaratának nevezhetnénk. Gyermek, ha így van, hangodat az Ég ellenébe kell emelned, nekem, pedig tovább kell menni, hátrahagyva téged.”¹³

Végül más lehetőség nem marad, a lény elhagyatottsága szükség-szerű, szemközt vele csak a Hold áll, s dönthet gyászolni fog vagy egyesülni fényével a megvilágosodásban.

28 HAIGA: hátán őszi szél
見送りのうしろや寂し秋の風 - Ōsz
miokuri no/ usiro ja szabisi/ aki no kadze

*Búcsúzás után:
hátáról őszi széllel
árad magánya.*

*Baráttól búcsú:
háta is oly magányos
az őszi szélben.*

*Elbúcsúztunk:
hátán magány fullad
őszi szélbe.*

vagy:

*búcsúzkodás
magányos háta
az őszi szélben*

麦の穂を便りにつかむ別れかな
mugi no ho o/ tajori ni cukan/ vakare kana

*Árpakalászba
támaszul kapaszkodom:
baráttól búcsú.*

Válás és búcsúzkodás őszi témái a japán lírának. Például a *Kokinsū*¹⁴ című császári rendeletre 905-ben kompilált versantológia VIII. könyve – *Elválás* – 41 vakát tartalmaz. Mély bánatukat fejezik ki a válni kénytelen családtagok, barátok, szerelmesek, gyermekek, szülők. A válást ezernyi ok válthatta ki. Ezek közt különösen keserű volt a száműzöttek búcsúzkodása, mások császári tisztviselőként kényszerültek távoli megyékbe, ami az esetleges cím vagy rang ellenére is egyfajta száműzetésnek számított, hiszen a főváros, különösen a császári udvar volt az axis mundi, hiszen távolabb kifinomult kultúra legfeljebb nyomokban fordult elő.

Basó 1694 májusában edoi tanítványainak címezte e búcsúverset. A klasszikus toposz ellenére sem gondolom, hogy a Mester megrendültsége mesterkélte. Vizuálisan is felkavaró a törekeny fizikumú költő látványa, amint megilletődöttségében egy kalászba igyekszik megkapaszkodni. Magánya óceánjában a Fuldokló és szalmaszála.

29

此道や行く人なしに秋の暮 - Ősz
kono micsi ja/ juku hito nasi ni/ aki no kure

*Erről az útról
elvesztek az utasok:
ősz alkonyat.*

Tekintve, hogy ezt a haikut Basó nagybetegen utolsó napjaiban írta, a szöveg tekinthető búcsúversei – *dzsizsei*¹⁵– egyikének. Amikor halálos ágyán tanítványa Mukai Kjorai¹⁶ a tradicionális költeményéről tudakolózott, a *Szenszei*¹⁷ így válaszolt: „A tegnap hokkuja¹⁸ mára búcsúvers, minden, amit az utóbbi időben írtam: *dzsizsei*.” Ekként a megöszült, járókelőktől elhagyatott út a végső ösvény, amelyen minden utas magányos. Nemcsak az élet befejezésének kínzó egyedüllétére utal a társtalanságára gyakorta utaló Basó, hanem művészpályája elhagyatottságára is. Ünnepelhetik, rajonghatnak, hívhatják otthonukba, kísérheti tanítványok serege: az útkereső ember, a vándor társtalansága feloldhatatlan. Ünneplik, ám társává senki és semmi(!) nem válhat igazán. Nem utazó és nem utas, nem járókelő, hanem a megálapodott élet viszonylagos kiszámíthatóságát elutasító *Vándor*. Vándor, aki feláldozott mindent, hogy életmódjával igazodjék a buddhista tanítás fundamentumához: a múlandóság szülte változékonyságához. A vélt állandóság szigetei – ház, család, címek s tulajdon – illetve a kötődés ezekhez, amiképp a ragaszkodás bármily status quo-hoz szembe megy a valóság szüntelen metamorfózisával – ekként a bölcsességgel is. Minden szenvedés gyökérok a „tudatlanság”¹⁹ – tanította a Buddha. Basó klasszikus középkori művész, ezennel szokatlan, modern világban ébredt s a nagy elődök által hagyományozott nyomvonalon zarándokként igyekszik visszatálcálni egy talán sosem létezett aranykor szellemiségéhez. Ultraortodox *Szenszei* a legmodernebb művészi megjelenítés nyelvén. Magányos vándor és zarándok a csapáson, amelyen legfeljebb járókelők, utazók és potyautasok iparkodnak napi dolguk múlandósága után.

A következő haiku mintegy gondolati párja:

人声やこの道帰る秋の暮

hito-goe ja/ kono micsi kaeru/ aki no kure

30 *Emberek hangja.*

Hazatérők az úton:

őszi alkonyat.

Ismét őszi út. Ám most emberi hangok beszédfoszlányait lehet hallani. Ezek az emberek közlekednek. Nem „dologtalan” csavargók, hanem iparkodó polgárok. Úticéljuk meghatározott, szemben a költőével, akinek szándéka távoli: a megfoghatatlan derű – a léttel vállalt egység – céljából bolyong. A *kaeru* ige jelentése: hazatérni. A többiek így tesznek – hazatérnek –, van tehát ott honuk, valószínűleg családjuk is. Basó aligha köztük jár, a vers kívülálló szemlélőt sugall,²⁰ aki nem szabadulhat a hajléktalan vándorlét sűrű magányától.

朝顔や昼は錠おろす門の垣

aszagao ja/ hiru va dzsó orozsu/ mon no kaki

Hajnalarcocskák:²¹

nappal lakatra zárom

a bejáratot.

Próbál összebarátkozni a dologi világgal, hogy enyhítse magányát: társat, támaszt keres a létformák szépségei közt, de e törekvésének is a kudarcáról számol be.

葬や是も又我が友ならず

aszagao ja/ koremo mata vaga/ tomo naradzu

Hajnalarcocskák

tibelőletek se lett

barátom egy sem.

Személyét hangsúlyozva – ritka! – elpanaszolja, hogy barátkozási kísérlete a növényekkel kudarcba fulladt. Előzőleg követőktől és tisztelőktől túlterhelten, nappal lakatra zárta kapuját, hogy végre magára maradhasson virágaival. Magányos kertben és úton is Basó, miként az volt aratáskor.²² Gyötrő egyedüllétét a megvilágosodás alternatívájaként nem orvosolja az űzött szépség. A Szaigjó által követett művészszerzetesi út a zarándok remetét lényé másik felével az irodalmi génuszéval hangolta egygé. Ám a zarándoklat, ami Szaigjó esetében

a Buddhához vezető úton (is) sikerrel járhatott, Basó számára mintha nem hozna szabadulást; fogva tartja a szamszára.

蛤のふたみにわかれ行秋ぞ

amaguri no/ futami ni vakare/ jukuaki dzo

31

Héjáról tépett

kagylóként mi is válunk:

lépünk az ősszel.

Ezzel a haikuval zárja Basó a *Szűk ösvény a messzeségbe* című magnum opusát²³. Az évszak őszi, annak is a vége. A Mester búcsúzkodik az őt ünneplő tanítványaitól.

A helyszín *Futami* és a helynév nem kevésbé bonyolítja a vers értelmezését. Ugyanis futami ふたみ – különösen, ha nem ideogrammal (*kandzsi*), hanem szótagírással (*kana*) rögzítik több jelentés homonimájává válik: „két test” 二身 (kagylóhús és héja) illetve „kétszer nézni” 二見 (innen is onnan is nézni-gondolni, másként látni/lát-szani). Lehetséges, hogy látzat és valóság különbözőségére utal könyvecskéje záróversében Basó? Arra, hogy eltávolodunk egymástól akár a héjáról letépett kagyló, ám jobban belegondolva – „másfelől nézve” – mégsem válunk el soha?

A következő egy konzervatívabb átültetés, amelyben meghagytam a magyarul közömbös helységnevet.

Héjtól a kagyló

Futamiban szétválunk

távozó őszön.

Vagy így?

Mint héjtól kagyló.

A válás Futamiban,

illanó ősszel.

Abban látom előnyét a fentivel szemben, hogy elmaradt a többes szám első személy, akár az eredetiben s jobban belegondolva vissza se tudnék emlékezni haikura, amelyben lenne olyasmi, mint személyes névmás, különösen egyes szám első.

Esetleg így?

*Héjától húsa
elválhat-e kagylónak:
lépegető ősz.*

32 A harmadik változat kétségtelenül a fordítás szabadságának szélső határán jár. Bár nem találtam hasonló interpretációt, ám a haiku sine qua non-ja az értelmezés lehetőségének tág játéktere, amely arra vár, hogy berendezzék. Olyan furfangos elme, mint Basó – akárha Szókratész lenne – rákérdez olykor saját állítására. Ezt a gyanúmat erősíti az enigmatikus helynév, amely újfent felidéz egy Szaigjó vakát, kizárható, hogy Futamiban a költő ne példaképe versére utalna, az „il migliore fabbro” Futamijára – nomen est omen – a hangsúlyos kétértelműség fátylában.

波こそと二見の松の見えつるは梢にか かる霞なりけり
*nami koszu to Futami no macu no miecuru va kodzue ni kakaru kaszumi
narikeri*

*Hullámok alatt
Futami fenyőfái...
Majdnem így láttam.
Gallyaikat nyaldossa
áradó tavasz-pára.²⁴*

Szaigjó hirtelen elbizonytalanodik, mert látja amint a fenyők koronáját betakarják a tenger hullámai. Alaposabban megvizsgálva – *futami* = két nézés, második nézés – s értékelve a helyzetet, azt tisztázza, hogy nem hullámokat látni a fákon, hanem a tengerként áradó tavaszi párát. Bár első benyomásától visszakozik, helyesbíti, a bogarat zseniálisan elültette befogadója fejében: semmi nem biztosan az, aminek látszik.

Villányi G. András fordításai és kommentárjai

¹ *Szűk ösvény a messzeségbe (Oku no hoszomicsi*) az utolsó nagy zarándokút krónikája. Kawai Szora (1649-1710) Basó kedves tanítványa, együtt indultak erre az országgjárásra, ám megbetegedése miatt el kellett válniuk.

² on

³ **Engo** 縁語 a költemény értelmének sokrétűbbé tételében nyújt hathatós segítséget. Főleg oly módon, hogy a felületen megnyilvánuló jelentésen túl képzettársítással, asszociációval utal valamire, így mintegy színe és fonákja mást jelent egy kifejezésnek.

Honkadori 本歌取り A japáni verselésben egy versben egy másik versre utal a ≈, amit a potenciális vájtfüllű befogadónak ismernie kell.

Kakekotoba 掛詞 fogalomduplázó szójáték. Mivel a japán nyelvben se szeri se száma az azonos hangalakú más jelentésű szavaknak, így tág tér jut többféle jelentés, utalás versbe szövésére egy – *kakekotoba* – szóval.

Utamakura 歌枕 a japán költészet egyik retorikai fogalma. A versbeszéd kategóriája, gyakran olyan helynév, amely más szövegekkel allúziós viszonya révén erős intertextuális hatást vált (hat) ki.

⁴ Gary Snyder 1930–A Beat-nemzedék jeles költője, (Pulitzer Prize for Poetry, American Book Award) évekig zen szerzetes Japánban. Vö.: *Nagyvilág 2007/9* és *Új Forrás 2017/6*, ezen írás szerzőjétől olvashatók Snyder fordítások.

⁵ „Nem gondolom, hogy az 5–7–5 szótag számlálása szükséges vagy kívánatos. Tükrözni a természet világát és az évszakot, azaz tükrözni azt, ami van.”

⁶ kigo 季語

⁷ szaidzsi 歳時記

⁸ cuju 梅雨

⁹ taifú 台風

¹⁰ *Uncsiku* 雲竹 – buddhista pap, Basó kalligráfia tanára

¹¹ *Gendzsuaniki* 幻住庵記 - 1690

¹² Ezt a haikut Obaszute-hegynél, Szarasina közelében írta Basó. A hegy nevét „Néne-vető”-nek fordíthatnánk, ahová regélik, hogy ínséges időkben a gyakorlati hasznót már nem hajtó időseket hordhatták meghalni. Legendájához számos elbeszélés fűződik, ezek közt felénk Fukadzava Sicsiro (1914–87) Narajamai balladája a legismertebb.

¹³ Macuo Basó: *Egy árokparti csontváz feljegyzései*

¹⁴ 古今集 Az első és egyik legjelentősebb gyűjteménye az ekkorra teljesen megérett honi vaka-költészetnek, amelyet már nem kínaiul, vagy tisztán kínai utánérzésre írtak. Bővebben: VGA *Új Forrás 2019/8*

¹⁵ *Dzsiszei* A lét illékonyságának végső frázisa a búcsúvers, amelyet szerzője olykor halálos ágyán fogalmazott, ám nem feltétlenül, hiszen voltak, akik életük során akár többet is írtak. Nem volt ismeretlen műfaj a Távol-Kelet más országaiban sem, ám igazán buja tala-jára Japánban talált, ahol leggyakrabban vakaként nyert kifejezést, bár ölthette a *kansi*, 漢詩, azaz a kínai mintára, kínaiul írott vers formáját; főleg az Edo-korszaktól haikuként vált gyakoribbá.

¹⁶ Mukai Kjorai 向井去来 1651–1704 Basó tanítványa.

¹⁷ 先制 Tanárt, mestert jelent, de címezhetnek vele más nagyra becsült személyt is.

¹⁸ 発句 A renga nevű versfűzér indító s a témát meghatározó 5–7–5 mora számú költeménye. Később, a fűzértől függetlenné vált formát nevezte el haikunak Maszaoka Siki (1867–1902)

¹⁹ avidyā अविद्या – Szanszkrit – tudatlanság. A valóság nem ismerése, félreértelmezése általi téveszmékre alapozott látás.

²⁰ よの中は稲かる頃か草の庵 *ősz, 1687 Jo no naka va/ ine karu koro ka/ kusza no iori Kinn a világban épp a rizst takarítják? Remetekunyhóm.*

²¹ A japán hajnalka (Ipomoea nil) japánul: 朝顔, aszagao, szó szerinti fordítása: hajnalarc. A szulákfélék (Convolvulaceae) családjába tartozó faj.

²² よの中は稲かる頃か草の庵 *ősz, 1687 Jo no naka va/ ine karu koro ka/ kusza no iori Kinn a világban/ épp a rizst takarítják? /Remetekunyhóm.* Lásd: VGA: *Haszontalanságom kritikája. Új Forrás 2021/2:26.*

²³ Ha felidézünk az útleírást indító tavaszi darabot látható, hogy keze immár teljes kört rajzolt: 行<春や鳥啼き魚の目は涙 *juku haru ja/ tori naki uo no/ me va namida*
Eljárt a tavasz:/ rínak a madarak s/ halszemben könnyül.

²⁴ Ld. Villányi G. András: *Tükröződések*, Scolar 2011. p. 30.